

Теория суждений // Логос. – 1999. – №7. – С.48–66. 6. Лесневский С. Об основаниях математики // Философия и логика Львовско-Варшавской школы. – М., 1999. – С. 262–279. 7. Блауштайн Л. Избранные сочинения. – М., 2002. 8. Домбровський Б. До питання про класифікацію знаків // Вісник НУ “Львівська політехніка” “Філософські науки”, 2004. – № 498. – С. 17–21. 9. Домбровський Б. “Стіна” // Філософські пошуки. – Львів-Одеса, 2004. – С. 61–85.

ський Б. До питання про класифікацію знаків // Вісник НУ “Львівська політехніка” “Філософські науки”, 2004. – № 498. – С. 17–21. 9. Домбровський Б. “Стіна” // Філософські пошуки. – Львів-Одеса, 2004. – С. 61–85.

УДК 165.212+161.113

І.В. Карівець

Національний університет “Львівська політехніка”

ЛЮДСЬКЕ ПІЗНАННЯ: МІЖ ОБРАЗОМ І СХЕМОЮ

© Карівець І.В., 2005

Аналізується людське пізнання з точки зору співвідношення у ньому шаблонних, схематичних і творчих моментів. Людське пізнання не поміщається між образом і схемою, а тому трансцендує їх і виходить за межі узвичаєних рамок пізнання, а саме: рамок пізнання “світу-для-нас”. Творчість надає можливість людині збагатитися внутрішньо, відкрити інший рівень власного буття і розірвати коло буденних проблем

This article is dedicated to the cognitive process. If cognition is reduced to cognition of “world-for-us”, then such cognition causes abnormal behavior. Cognition of “world-for-us” is cognition based on schemes and models, that’s it is incomplete. Sphere of cognition is not reduced to cognition of “world-for-us”. This sphere includes also “world-in-itself”. This article also deals with special features of “world-in-itself” cognition and overcoming of withdrawal of such cognition from human life. Author analyses human cognition from point of view correlation schematic and creative moments in its.

Мета роботи полягає у тому, щоб з’ясувати межі людського пізнання трансцендентного і знаходження шляху до цілісного пізнання, яке долає онтологічний дуалізм Декарта, антиномії і паралогізми чистого розуму Канта, а також постмодерністичну відносність поняття правди (істини), яка ґрунтується на абсолютизації особистісного досвіду як критерію правди (істини).

Роздуми про те, як людина пізнає світ, мають давню традицію. Гносеологія, філософія мови, логіка, герменевтика – ось неповний перелік дисциплін, в межах яких досліджується механізм людського пізнання.

Механізм пізнання детально описав Кант у “Критиці чистого розуму”. Кант поєднав раціоналізм з емпіризмом і в такий спосіб показав, що вибір на користь одного з них, є хибним. В процесі пізнання задіяні як чуття, так і розсудок. Саме розсудок з його поняттєвим схематизмом встановлює межі пізнання.

У Канта ця межа визначається трансцендентальною схемою. Тому на питання “що я можу знати?” Кант відповідає: нічого більше,

крім того, що належить моєму досвіду, який можливий лише тому, що чуттєві дані укладаються в трансцендентальні схеми. Трансцендентальні схеми перебувають у певній відповідності до явищ світу. Ця відповідність уможливується часом. Час охоплює собою трансцендентальні схеми і пов’язує їх у певну послідовність, яка відповідає послідовності явищ світу. Це ще не означає, що пізнання вийшло на поняттєвий рівень. Схема сама по собі є довідчуттєво-раціональна; це означає, що вона поєднує в собі чуттєве та раціональне. Для того, щоб чуття відчували щось, вони самі повинні знаходитись в межах довідчуттєвості або передвідчуттєвості (зауважте, що Кант не говорить тут про жодну “надвідчуттєвість” чи “надчуттєвість”). Взагалі, досвід стає можливим внаслідок того, що в його основі лежать трансцендентальні схеми. Передвідчуттєвість (Versinnlichung) трансцендентальних схем уможливує зустріч із суттєвими як такими. Досвід знаходиться в межах передвідчуттєвості трансцендентальних схем, яким внутрішньо притаманна трансцендентність. Передчуттє-

вість – це спосіб, за допомогою якого скінченна істота споглядає щось, тобто може задавати собі образ будь-чого [1]. Кант використовує термін “образ” в трьох значеннях: безпосередній вид деякого суцього, наявний відображений вид деякого суцього і вид чогось взагалі [1]. Іоан Дамаскін, наприклад, розрізняє шість видів образів. Перший – образи природні; таким є син у відношенні до свого батька. Першим “природним” образом невидимого Бога є Його Син. Другий вид образів – це задум універсуму в Бозі, тобто ідеальний праобраз світу. Третій вид образів – це образи, створені Богом за його подобою, наприклад, людина, в якій розум, слово і дух подібні до іпостасей Трійці. Четвертий вид – це образи, які містять в собі окреслення невидимого і безтілесного через недосконалість людського розуміння духовних речей. П’ятий вид – це образи, які ранньохристиянські мислителі називали знаменнями, тобто знаковими образами. Шостий вид образів – це образи, за допомогою яких згадується минуле [2, с. 163–165]. У Канта, як бачимо, простіше розуміння образу, ніж у Іоана Дамаскіна.

Щоб пояснити механізм пізнання, Кант вводить поняття “схема”. У когнітивній психології схема визначається як “...основна пізнавальна структура... Схема – це та частина повного перцептивного циклу, яка виявляється внутрішньою у відношенні до того, хто сприймає, вона модифікується досвідом і особлива у відношенні до того, що сприймається” [3, с. 72–73.]. Крім того, говорять також і про перцептивні схеми як плани збирання інформації про об’єкти та події, для отримання нової інформації для заповнення формату. Формати визначають, до якого виду повинна бути приведена інформація для того, щоб можна було надати їй несуперечливе тлумачення [3, с. 74]. Очевидно, що розвиток когнітивної психології обумовлений розвитком комп’ютерних технологій. Виникла необхідність реалізувати деякі елементи пізнавальної активності людини в комп’ютерах, наприклад, розпізнавання конфігурацій предметів, створення моделей явищ та предметів тощо.

Суб’єктно-об’єктні відношення обмежені передчуттєвістю трансцендентальних схем і тією трансцендентністю, яка необхідно виникає внаслідок можливої зміни змінного в часі, бо не

сам час змінюється, а те, що знаходиться в часі. Час – це апріорна трансцендентальна форма споглядання, як і простір. За межами простору і часу ми нічого не можемо споглядати і, отже, не можемо мати жодного досвіду за межами простору і часу. Кант вписав людину в реальність просторово-часового континууму. Якби людина була повністю вписаною в нього, то ніколи не було б творчості, не було б мислення, не було б свідомості і тих прозрінь, які допомагають людині вийти за межі простору і часу. Така цілковита вписаність людини в просторово-часовий континуум не давала б їй можливості виходити на інші щаблі пізнання [пор. з 4, с. 7].

Людина уявляє, що за простором і часом є ще щось, а саме: наступний континуум. Таким наступним континуумом, наприклад, є світ ідей Платона.

Ідеї Платона – це першозразки речей, їхні прототипи. Вони утворюють особливий світ, який називається “світом ідей”. Цей “світ ідей” Кант поміщає в розум людини. Ідеї виконують регулятивну функцію і застосовуються лише до практичної сфери, до сфери досвіду. Сукупність ідей не може бути знанням, бо останнє виникає на основі поєднання чуттєвих даних з чистими поняттями розсудку. Таким чином, Кант каже нам, що світ і пізнавальна активність людини перебувають у певній кореляції. Ідеї чисті, бо у своїх спогляданнях людина не знаходить відповідних чуттєвих об’єктів світу явищ. Розум капітулює перед пізнанням трансцендентного. Він позбавлений привілеїв пізнавати “божественні істини” і наділяється скромною функцією керування людською поведінкою у чуттєвому світі. Розум – законодавець. Він диктує закони моральної поведінки і в такий спосіб обмежує “природну” необхідність робити зло, чинити несправедливо. Натомість він наділяє людину вищою “необхідністю”, а саме: категоричним моральним імперативом.

Кант обмежив людське пізнання, але пізнання справді є обмеженим. Воно обмежується просторово-часовим континуумом. Пізнання не веде до осягнення цілісності, а лише до певного знання про ту чи іншу частину просторово-часового континууму.

Процес пізнання нерозривно пов’язаний з дуалізмом і є його наслідком. Дуалістичне

знання завжди непевне і неповне. Тому Сократ казав, що він знає, що нічого не знає, а Барбара Скарга у своїй книзі “*Межі історичності*” пише: “Людські знання – це ніби карта реальності, недокладна і завжди повна прогалин” [5, с. 71].

Чи може людина вийти за межі пізнання, обмеженого об’єктно-суб’єктними відношеннями? Для цього необхідно з’ясувати значення слова *свідомий*.

Замислюватися над власними думками означає зосередженість. Зосередженість на думках – це ментальний процес другого, вищого порядку, а першим є процес рефлексії, яка виникає внаслідок взаємодії світу і Я. Я – це центр, який сприймає світ і думає про нього те й те. Замислюватися над тим, що думає Я, означає сходження у вищу сферу, сферу вторинної рефлексії, яка замислюється над самою думкою. Я збоку спостерігаю за виникненням думок. Саме про таке піднесене мислення говорить Гуссерль, коли намагається віднайти джерело правди. Таким джерелом правди у нього є чисте або трансцендентальне Я, котре “повністю ізольоване від усього, що реальне, і у відношенні до того, що можна назвати “існуючим”... До суттєвих рис чистого Я належить його здатність спостерігати самого себе... Чисте Я не виникає і не змінюється разом із “мисленням”, воно ніколи не гине разом з емоцією, переживанням...” [6, с. 261]. Проте Сартр вважає, що під впливом світу формується Я, тому Я невіддільне від світу; воно у світі, а не поза ним. Я не може існувати поза світом. Навіть усамітнюючись, ми не залишаємо світ, бо через своє Я ми залишаємось в ньому і не покидаємо його, навіть тоді, коли відкидаємо його. Це не шлях самопізнання. Просто потрібно спостерігати за Я, за його реакціями. Таке спостереження не повинно вести до ще більшого розширення Я, до ще більшого впливу Я на наше життя. Просто необхідно спостерігати за реакціями спокійно, без страху і паніки.

Діяти не за шаблоном, образом чи схемою. В дзен-буддизмі практикується відхід від стандартної поведінки, яка здійснюється за певним встановленим шаблоном. Я можу, виходячи з кімнати, витирати черевики, хоча загальноприйнято витирати черевики, коли входиш до кімнати. Я можу попросити

продавця часописів продати мені завтрашній часопис, хоча переважно просять сьогоднішній. Отже, відхід від шаблону звільняє розум від певних моделей поведінки, які формуються роками, і дає розуму енергію для творчості. Шаблон, схема, образ обумовлюють розум і примушують його діяти механічно. Механічний розум є негнучкий, нечутливий і непроникливий. Він ковзає по поверхні речей, не розуміючи фактів. Шаблон, образ, схема задають наперед певну модель поведінки. Первинним є образ, бо значення сприйнятого – це лише сузір’я образів, які починають безпідставно з’являтися [7, с. 32]. Той, хто шукає “схоплює образ, але Бог, прихований за цим образом, від нього ховається. Лише той, хто не шукає Бога в образі, знаходить Його таким, яким Він є Сам в Собі, і Він – саме життя” і ще “ти повинен любити Бога, як не-Бога, не-Дух, не-особу, не-образ, а як те, чим Він не є, – чисте абсолютне Ціле” [цит. за 8, с. 44]. Ось що з цього приводу каже Іоан Дамаскін: «Будь-який образ – це виявлення і виказування прихованого» [цит. за 2, с. 163]. В теології суперечка про те, чи образ передає сутність духовного, безтілесного, носить гносеологічно-онтологічний характер. Образ близький до оригіналу, але не збігається з ним. Пізнавальні здатності людини обмежені її тілесністю, тому вона не може мати чіткого і ясного уявлення про невидиме. Тому для наближення до невидимого і для одкровення прихованого людина користується образом.

Людина створює образ самої себе. Якщо її образ не збігається з тим, чим ми є насправді, тоді настає фрустрація. Людина прагне пристосуватися до світу також. Якщо такого пристосування не відбулося, тоді людина фрустрована, розчарована і недалеко від того, щоб впасти у депресію. Механічний розум оперує шаблонами, схемами і образами, або, висловлюючись мовою комп’ютерної інженерії, фреймами.

Крізь образ, схему і шаблон розум виходить у сферу, яка не містить жодних еологічних структур, бо ці образи, схеми і шаблони задає Я. Сартр Ж.-П. у праці “*Трансцендентність Я: екзистенціальна теорія свідомості*” [9] притримується погляду, який звернутий за межі Я, за межі рефлексивної свідомості, яка виникає на основі взаємодії із світом. Рефлексивна свідомість – це, фактично,

відображення світу та його осмислення у значеннях трансцендентальних схем чистого розсудку. Відбита свідомість укладається у певні поняття, значення яких транслюється із спотвореннями. Такі спотворення значення понять називаються зміною їх значення. З часом певні поняття перетворюються на стереотипи, тому "...для думки не змінність є небезпечною, а стереотипи. Коли ці поняття панують надто довго, вони стають звичкою, яку дуже важко здолати; очевидно, ми надто добре відчуваємося, оперуючи знайомими словами, які часто зустрічаються, хоча й мають характер заялжених істин" [5, с. 107].

У китайській "*Книзі змін*" йдеться про те, що життя людей складається з чергування тих чи інших ситуацій: народження, навчання, робота, шлюб, виховання дітей, смерть... Таких ситуацій у "*Книзі змін*" є 64, які називаються гексаграмами. Кожна людина проходить через них. Тому гексаграми – це певні схеми для відображення тієї чи іншої ситуації, в яку попаде чи попала людина. Потрібна мужність, щоб зустрітися з *вічним повторенням* і не розчаруватися. Ситуації повторюються. Повторення ситуацій не уникнути. Це – закон світу. Це чергування ситуацій нагадує коло перероджень у буддистів. Життя рухається по колу і необхідне в житті це народження, хвороби, шлюб, діти, робота і смерть. Але зі смертю життя не закінчується. Душа втілюється знову і цикл повторяється. Отже, разом із С. Кіркегором, ми можемо твердити, що "повторення – це сенс існування... Лише охопивши існування в цілому, виявиш, чи достатньо в тебе мужності, щоб зрозуміти: життя – це повторення, і готовність радіти цьому" [10, с. 9]. Кіркегор вбачає сенс життя у бутті самим собою перед обличчям Бога. Попри те, що життя – це повторення, я повинен жити відкрито і вибрати себе, усвідомлюючи, що Бог бачить моє життя самим собою, бачить мій відчай, який можна подолати лише стрибком в парадокс релігійної віри.

Життя повторюється згідно з закладеними у нього життєвими схемами. Ці життєві схеми намагаються реалізувати мільйони людей. Триває боротьба між людьми за "місце під сонцем". Мільйони людей бажать того самого. Якщо мільйони людей бажать того самого, то само собою вони будуть конкурувати, змагатися між собою. Змагання, конкурен-

ція здійснюються з метою усунення суперників. Розум є вільний від життєвих схем, не втягнутий в цю боротьбу, конкуренцію. Він розуміє, що життя повторюється до того часу, поки ми боремося за реалізацію свого образу, за наповнення життєвої схеми певним змістом. Розум, обумовлений образами та схемами, не розуміє життя як повторення того самого.

Багато філософів говорили про те, що життя людини вироджується, коли вона діє шаблононо, стереотипно і наслідую певні взірці. Серед них і Дж. Крішнамурті в своїй книзі "*Початки навчання*" [11]. Сутність навчання полягає в тому, щоб навчитися розуміти самого себе і світ, побачити, що ми боремося за химери і потерпаємо від цього. Образи, які створюємо про себе та світ, заважають нам жити. Ми боїмося, що наші образи не відповідатимуть реальності, а наші сподівання не збудуться. Страх перед майбутнім, страх перед тим, що мій образ зазнає поразки, не дає змоги побачити життя цілісно і зрозуміти, що воно – це "вічне повторення" того ж самого. Це прозріння прийде тоді, коли ми звільнемось від Я. Я – це тимчасова структура, позбавлена онтологічного ядра. Я бажає, робить те, що хоче, а не те, що потрібно. Я – це образ самого себе і я повинен цей образ постійно підтримувати все новими і новими діями та бажаннями, я повинен його захищати. Діяльність, яка спрямована на підтримання образу по суті є діяльністю, спрямованою на самовираження та самоутвердження.

Самовиражаючись, самоутверджуючись, я зводжу стіну довкола себе і не зауважую інших, не зауважую світ навколо мене. Я стаю нечутливим, нерозумним. Мій розум постійно зайнятий обдумуванням шляхів реалізації образу, уявлення про себе, яким є Я. Отже, я обумовлений цим образом, який створився під впливом культури, в якій я виріс та виховувався. Справжнє навчання допомагає звільнитися від усіх образів, які я маю про себе, і стати надзвичайно чутливим до інших, до навколишнього середовища; чутливим до фактів, а не до уявлень та образів. Мова йде не про пояснення, розуміння чи аналіз фактів, а про їхній опис. В цьому полягає феноменологічний метод. Я кажу: "собака гавкає", "день стає коротшим", "день стає довшим". Це факти, які очевидні і чітко сприйняті. Їх не потрібно

аналізувати чи пояснювати. І ця чіткість та ясність фактів виявляє істину явищ, того, що стається. “Очевидність – це досвід істини” (Мерло-Понті).

Розум, вільний від шаблонів, схем, образів, звільняється від Я, але не звільняється від трансцендентальних схем чистого розсудку, бо останні генетично притаманні людині. Однак розум звільнений від Я робить те, що потрібно робити. Він осягає факти, які не сприймалися і не бралися до уваги, коли існувало Я. Робити те, що треба, означає спиратися на факти, які говорять самі за себе. Розум без Я стикається з дійсністю і діє згідно з нею. Такий розум знаходиться по той бік схем, шаблонів, образів.

Що таке Дійсне? Це сьогоднішнє в теперішньому, а сьогоднішнє – це тут-і-тепер. Теперішнє за змістом є ширше за сьогоднішнє. Теперішнє – це сьогоднішнє тут-і-тепер, яке постійно дійсне (актуальне). Структура дійсності: теперішність-сьогоднішність-тут-і-тепер. Дійсність не містить минулого і майбутнього. Тому вічна філософія, як любов до мудрості, каже нам, що саме в дійсному можна відкрити себе іншого – самість. Мудрість завжди дійсна, але вона залишається недосяжною до того часу, поки людина відокремлена, відчужена від дійсного як сьогоднішнього в теперішньому. Ця самість – не від світу цього, але вона є свободою, яка визначається свідомістю та совістю. Вічна філософія каже нам, що дійсне – це вічне тепер в сьогоднішньому тут-і-зараз. Дійсне не знає відкладань на потім чи завтра. Для Дійсного потім чи завтра химери, так само, як і після. Саме Дійсне одійсноє самість тут-і-тепер в сьогоднішньому, яке входить у теперішнє. Цього дня (сьогодні) неможливо відмінити. Людина прагне зазирнути в майбутнє і зануритися в минуле. Так вона втрачає власне сьогодні в теперішньому. А це веде до втрати самого себе, бо саме моє інше – це і є дійсне, яке визначається через сьогоднішнє в теперішньому. Дійсне необхідне, тобто його не можна обійти. Тому людина втікає від дійсного у минуле або майбутнє, а також використовує “передні” і “задні” думки (фактично, розум людини чистий, якщо він не містить жодних “задніх” і “передніх” думок у відношенні до того, що відбувається з нею і до подій. Це не

означає, що така людина поверхнева і оцінює події несправедливо. “Задні” думки, як і “передні”, не є мисленням. Навпаки, вони свідчать про роздвоєність людини. Якщо є “задні” думки, то мають бути і “передні”. “Передні” думки проговорюються, формуючи вербальний імідж людини; “задні” думки ніколи не проговорюються, але саме вони є джерелом дії такої роздвоєної людини. “Задні” думки – це приховані наміри, бажання тощо. Саме вони спонукають людину до дії, а не її вербальний імідж, складений із “передніх” думок. “Передні” думки – це брехня, “задні” – правда), як екран, крізь який не видно Дійсного. Це і є притомність: втеча у минуле, у майбутнє, у відображенні на екрані думки. Чи це не тіні, химери, про які говорить Платон у своїй притчі про людей в печері? Голос совісті не може бути в минулому чи в майбутньому. Голос совісті – це значення трансцендентного в Дійсному. Як пов’язане між собою Буття і Дійсне? Чи це одне і те саме?

Якщо аналізувати далі сутність Дійсного, то можна сказати, що Дійсне знаходиться між фантазією і реальністю. Фантазія відриває людину від реальності, оскільки остання є нестерпною для неї. Погано бути цілком у фантазіях, так само, як і бути цілком зануреним у реальність. Дійсне конститується фактами. “Собака гавкає”, “день стає коротшим”, “день стає довшим”. Проста констатація факту можлива лише у Дійсному. Констатація факту у Дійсному – це “досвід істини” (Мерло-Понті). Тому у Дійсному немає ні віри, ні надії, ні образів, ні уявлень, а є очевидність, як істина. Сила істини у тому, що вона неспростовна, так само, як і те, що “собака гавкає” чи “день стає коротшим”. Дійсне неспростовне, бо воно розумне. Гегель казав, що все дійсне – розумне, а розумне – дійсне.

Я можна розглядати під різними кутами зору. Наприклад, Я – це образ, який людина має про саму себе. Я-образ виникає на основі пізнання самого себе, тобто пізнання Я. Який я, чого я вартий? Ці питання виникають на основі порівняння себе з іншими. У порівнянні формується Я. Отже, Я – це образ мене, який виникає на основі самопізнання. Я – це також спогади. Спогади – це минулий досвід. Занурення у минуле не дає можливості жити тут і тепер спонтанно. Я-спогади узалежнюють

людину від її минулого досвіду. Досвід, набутий в процесі самопізнання та пережиття минулих подій, стає на перешкоді безпосереднього пізнання фактів про світ і самого себе в ньому. Досвід завжди неповний та ущербний, тобто фрагментарний. Розум, який попадає у полон досвіду, не може діяти спонтанно, не може діяти розумно згідно з наявними фактами.

Якщо людина робить лише те, що хоче, вона швидко виснажується, бо необхідно робити те, що потрібно робити, робити те, що найважливіше для цієї людини у даний момент життя. Знати те, що треба робити, означає бути чутливим до ситуації, чутливим до самого себе і до інших, бути чутливим до фактів. Таке знання потребує спонтанного та гнучкого розуму, а не обмеженого схемами, образами та шаблонами. Енергія витрачається на здобуття того, чого людина не потребує. Не знаючи, що робити, вона блукає манівцями. Але потрібно лише одне: подивитися у вічі фактам, подивитися відкритим розумом. Тоді не виникатиме питання “що робити?”, а прийде знання того, що потрібно робити. Прозріння приходить в ту мить, коли людина знає, що потрібно робити. Прозріння – це ще не просвітлення, але перша сходинка до нього. Крім того, прозріння надає можливість бачити факти у зв'язку одних з одними. Стикаючись з фактами, відкритий розум діє спонтанно, відкрито і творчо, бо не залежить від жодних образів, схем, шаблонів та стереотипів. Ця свобода розуму від усіх видів шаблону надає можливість йому розуміти наявні факти, які повторюються у житті людей, які повторюються у світі загалом. “Розуміти – означає видобувати на денне світло сенс, означає йти за рухом сенсу до віднесення... це означає відкриватися на світ, як на те, що ясне, так і на те, що темне, недосліджене, таємниче, а однак вимагає роз'яснення” [5, с. 156].

Ось це темне, недосліджене, яке вимагає роз'яснення, і є справжньою трансценденцією. Чи може розум ступити на зовсім невідомий ґрунт, який є основою всього суцього? Чи можливий прорив у трансцендентність (дійсність), на яку не ступав розум? Розум свободний від стереотипів, шаблонів, схем і звичок, розум вільний від страху, який розуміє факти, може здійснити прорив у трансцендентність. Механічний розум, який шукає шляхів

приспосовування до світу, цього здійснити не може. Розум стає механічним через те, що він слідує за звичками, за стереотипами, за шаблонами. Шаблонна дія – це дія, яка являє собою застосування відомого зразка, повторення чогось, що вже було, за принципом простого наслідування. Так, у математиці задачі розв'язують за певним шаблоном, тобто алгоритмом. Спершу необхідно розпізнати, до якого шаблону-алгоритму підходить та чи інша задача, і згідно з ними розв'язувати її. Людське життя не можна вкласти у певні шаблони і не можна звести розв'язання життєвих питань до певних алгоритмів. У людському житті є моменти, які виходять за межі схем, шаблонів та алгоритмів. Ці моменти – це моменти творчості. В такі моменти творчості людина відчуває, що вона свободна. Це – моменти, коли здійснюється прорив до трансцендентного джерела життя. “Образ людської особи як творця, здатного вийти за межі (перевершити) схеми, алгоритми поведінки, вважається основним для психологічної візії людини” [12, с. 129].

Творчість [про феномен творчості див. 13, 14, 15] необхідна у певних життєвих обставинах. Коли людина загнана у “глухий кут” реальністю, тоді вихід лише один – в *Інше*. Це *Інше* відкривається через творчість саме тоді, коли людина скидає з себе тягар відомого, тягар поведінки, обумовленої генами та схематичним знанням. Поведінка людини обумовлюється генетично, тому вона діє прагматично. Генетичний прагматизм людини примушує її пристосовуватися до обставин й слідувати за інстинктом самозбереження.

Генетики говорять про існування гена агресивності, лінощів тощо. Але чому в одних людей ці гени задіяні, а в інших вони “сплять” і не проявляють себе? Отже, задатки містяться в генах і людина не народжується “чистою дошкою”. Знання людини обмежується кореляцією чистих поняттєвих схем (вроджених) і явищ, як це показав Кант в “*Критиці чистого розуму*”. З одного боку, поведінка людини обумовлена генами, з другого, – схематизмом знання. Тоді, свобода – це вигадка. Але, чи справді все так безнадійно? Саме у такого мислителя, як Ф. Ніцше, ми знаходимо вихід, який веде нас по той бік генетично обумовленої поведінки та схематичного знання.

Три перетворення людського духу показують шлях звільнення від відомого: генетичної спадковості та схематизму у пізнанні. Обумовлена людина – це верблюд. Людина-верблюд послуговується віджилими, мертвими, цінностями; вона втомлена життям. Такою приходиться людина на землю, якщо не народиться зверху. Людина-верблюд перетворюється на людину-лева, яка скидає з себе тягар відомого і насмілюється не погоджуватися з більшістю. І, нарешті, людина-лев стає дитиною, бо дитина – це вільний творець. “Дитина – це невинність, забуття, новий початок, гра, святе слово ствердження. Так, для гри творення, побратими мої, необхідне святе слово ствердження: власний світ віднайде той, хто світ загубив” [16, с. 19].

Дитина як творець. Дитина як святе слово ствердження. Ф. Ніцше возвеличує дитину. Ісус Христос також казав, щоб дорослі ставали дітьми, інакше їм закритий шлях до Царства Божого. Звичайно, що тут не йдеться про те, щоб дорослі ставали безпорадними, інфантильними, як діти. Тут йдеться про *Інше!* Діти не знають поділів. Діти відкриті на зустріч світу й не перестають дивуватися йому. Дорослі псують дітей. Діти – ні добрі, ні злі. Вони по той бік добра і зла. Це “по той бік добра і зла” означає певну схильність як до добра, так і до зла. Схильність – це похила лінія, яка може стати крутим спуском або прямою лінією. Схильність – це початок долі. Тому необхідно вивчати власні схильності, щоб знати самого себе. Схильності, задатки, зачатки – це лише зерна, які можуть прорости або не прорости в тих чи інших обставинах.

Тварина запрограмована на певні реакції. Наприклад, собака біжить за кинутою палицею, бо палиця має форму кістки, в той час, як кіт не біжить за кинутою палицею, оскільки він не гризе кісток так, як це робить собака. Життя тварин обмежується певним набором реакцій на зовнішні подразники. В людині також є певний набір таких реакцій, наприклад, чоловік реагує на жінку, а жінка на чоловіка. Ці реакції вроджені. В людині вони не можуть бути схильностями, задатками чи зачатками певних талантів.

Три перетворення людського духу, які знаходимо у праці Ф. Ніцше “*Так казав Заратустра. Книга для всіх і для нікого*”, фіксує процес трансцендентування, тобто про-

цес подолання Я і вихід поза його межі. Я – це точка, в якій фокусується суще і заломлюється. Це заломлення сущого є точкою зору Я, його міра, якою воно відміряє собі горизонт “життєвого світу”. Я прагне все сильнішої і сильнішої самототожності. Трансцендентування Я уможливує творчість. Творчість не будемо розуміти вузько, тобто як мистецьку діяльність. Людина внутрішньо є неспокійна. Вона прагне спокою, стабільності і певності. Людина боїться майбутнього. Значеннями спокою, певності, стабільності наділена трансцендентність. Актуалізуючи у внутрішньому досвіді значення трансцендентного, людина досягає певності, стабільності і спокою. Це означає, що вона досягла самоздійснення. Через творчість, трансцендентування Я, людина відкриває себе заново, розпочинає нове життя, згідно зі значеннями трансцендентного, які актуалізуються в її досвіді. Через творчість людина пізнає саму себе і тоді “...коли ви пізнаєте себе, тоді ви будете пізнані і ви дізнаєтесь, що ви – діти Отця живого. Якщо ви не пізнаєте себе, то ви в бідності і ви – бідність” (Євангеліє від Томи).

1. Хайдеггер М. *Кант и проблема метафизики* // http://www.philosophy.ru/library/heideg/kant_met/4-19.html 2. Бычков В.В. *Малая история Византийской эстетики*. – М., 1991. 3. Найссер У. *Познание и реальность. Смысл и принципы когнитивной психологии*. – М., 1981. 4. Петрушенко В.Л. *Поняття та складові когнітивного процесу: сучасні окреслення й тенденції* // Вісник НУ “Львівська політехніка” “Філософські науки”. – 2003. – №473. – С.3–8. 5. Скарта Б. *Межі історичності*. – К., 2002. 6. Wojtyśiak J. *Pochwała ciekawości*. – Kraków, 2003. 7. Мерло-Понті М. *Феноменологія сприйняття*. – К., 2001. 8. Хаксли О. *Вечная философия*. – М., 1997. 9. Sartre J.-P. *The transcendence of the Ego. An Existential Theory of Consciousness. Translated and annotated with introduction by Forest Williams and Robert Kirkpatrick*. – Octagon Book, New York, 1972. 10. Керкегор С. *Повторение. Опыт экспериментальной психологии*. – М., 1997. 11. Krishnamurti. *Beginnings of learning*. – Orion, 2003. 12. Гжесторчик А. *Життя як виклик. Вступ до раціоналістичної філософії*. – Львів, 1996. 13. Татаркевич Вл. *Історія шести понять*. – К., 2001. 14. Бердяев Н.А.

Философия свободы. Смысл Творчества. – М., 1989. 15. Когнитивная эволюция и творчество // РАН Институт философии; Отв. ред. Н.П. Меркулов. – М., 1995. 16. Ницше Ф. Так

говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого // Ф. Ницше. Сочинения. В 2-х т. Т.2; Пер. с нем. – М., 1998. – С. 6–240.

УДК 165.75+7.038.6

С.М. Повторєва

Національний університет “Львівська політехніка”

СТРУКТУРАЛІЗМ І ПОСТМОДЕРНІЗМ: ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

© Повторєва С.М., 2005

Розглянуто багато фундаментальних принципів структуралізму як методу пізнання: задання елементності і виділення в її межах сукупності відношень; визначення фундаментальних структуроутворюючих відношень; медіації. Показано, що трансформація цих принципів у філософії постмодернізму веде до ірраціоналістичних тенденцій.

In this article is investigated some fundamental principles of the structuralism as the cognition method. In particular: set the elemental part and the combination of the attitudes in the frame of structure; single out of the fundamental attitudes, which are formed the structure; mediation. Special attention is paid to the transformation of this principles in the postmodern philosophy that is leading to the irrational tendencies.

Формування парадигм наукового пізнання сучасності значною мірою пов'язане із структуралізмом, одним з результативних загальнонаукових підходів, який набув статусу філософії науки. В якнайзагальнішому вигляді структуралізм можна розглядати як спосіб наукового мислення, в якому основна увага концентрується не на конкретній природі окремих елементів досліджуваної множини, а на системі взаємозв'язків між ними. Філософський аналіз структуралізму проводився в багатьох роботах зарубіжних і вітчизняних дослідників [1; 2; 3; 8; 13; 14; 15; 17; 19; 20; 23 та ін.]. Інтерес до структуралізму набув нових імпульсів у зв'язку з тим, що він є попередником нового стилю філософствування і, більше того, найновішого світогляду, який отримав назву постмодернізму. Поняття постмодернізму по-різному визначається і тлумачиться, воно використовується для позначення певного типу філософської рефлексії, що “дистанціюється не тільки від класичної, але й некласичної філософських традицій і конститує себе як постсучасна, тобто постнекласична філософія” [12, с. 778].

Філософські дослідження постмодернізму є дуже поширеними в західноєвропейській і американській літературі [4; 7; 10; 21; 25; 27; 28; 29; 30; 31; 32, більш повний перелік подібних праць див. в роботі Жицінського Ю. “Бог постмодерністів” – 10, с. 170–189], що є цілком зрозумілим, оскільки провідні представники цього напрямку відштовхуються від класичної філософської традиції, некласичної філософії, класичного структуралізму, феноменології тощо і полемізують з ними. В публікаціях дослідників зі слов'янських країн, в тому числі і вітчизняній літературі певною мірою проведено філософський аналіз деяких аспектів постмодерного стилю мислення [6; 7; 9; 11; 12; 14; 18; 23]. Проте гносеологічні аспекти взаємозв'язку структуралізму і постмодернізму не знайшли достатнього відображення в наявних публікаціях. **Метою цієї роботи** є дослідження багатьох принципів структуралізму, застосування яких значно розширило можливості наукового пізнання, а також певної модифікації цих принципів в постструктуралізмі і постмодернізмі. *Актуальність* такого розгляду зумовлюється не тільки теоретичним